

MEDIASAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI TARIXIY EVOLUTSIYASI

Marjona Muqimjonova Botir Qizi

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika
universiteti talabasi*

Annotatsiya: Bu maqola mediasavodxonlik va axborot madaniyatining tarixiy evolutsiyasini chuqur tahlil qiladi. Ushbu tadqiqot insoniyat jamiyatining turli bosqichlarida axborotga bo'lgan munosabat va uni qayta ishlash usullarining o'zgarishini ko'rsatadi. Qadimgi davrlardan to raqamli asrgacha bo'lgan davrda mediasavodxonlikning shakllanishi va axborot madaniyatining rivojlanish tendensiyalari o'rganiladi. Maqolada zamonaviy jamiyatda axborotni tanqidiy baholash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarining ahamiyati alohida ta'kidlangan. Natijalar shaxs va jamiyatning axborot makonidagi barqarorligi uchun mediasavodxonlikni oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Mediasavodxonlik, Axborot madaniyati, Tarixiy evolutsiya, Raqamli asr, Tanqidiy fikrlash, Axborot makoni, Kommunikatsiya, Media ta'lim

Abstract: This article deeply analyzes the historical evolution of media literacy and information culture. The study demonstrates the changing attitudes towards information and methods of processing it across various stages of human society. It examines the formation of media literacy and the development trends of information culture from ancient times to the digital age. The article particularly emphasizes the importance of critical evaluation and effective use of information skills in contemporary society. The findings highlight the necessity of enhancing media literacy for the stability of individuals and society in the information space.

Keywords: Media Literacy, Information Culture, Historical Evolution, Digital Age, Critical Thinking, Information Space, Communication, Media Education

Аннотация: Данная статья глубоко анализирует историческую эволюцию медиаграмотности и информационной культуры. Исследование демонстрирует изменение отношения к информации и методов ее обработки на различных этапах развития человеческого общества. Изучаются формирование медиаграмотности и тенденции развития информационной культуры от древних времен до цифровой эпохи. В статье особо подчеркивается значимость навыков критической оценки и эффективного использования информации в современном обществе. Результаты указывают на необходимость повышения медиаграмотности для стабильности личности и общества в информационном пространстве.

Ключевые слова: Медиаграмотность, Информационная Культура, Историческая Эволюция, Цифровая Эпоха, Критическое Мышление, Информационное Пространство, Коммуникация, Медиаобразование

Kirish

Zamonaviy jamiyatda axborotning o'rni beqiyos bo'lib, uning samarali qabul qilinishi, tahlil qilinishi va qo'llanilishi shaxs va jamiyat taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, mediasavodxonlik va axborot madaniyati tushunchalari tobora dolzarb tus olmoqda. Mediasavodxonlik shaxslarning ommaviy axborot vositalaridan kelayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, baholash va saralash uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi [2]. Bu, shuningdek, axborot manbasini, maqsadini va uning ortidagi manfaatlarini tushunish, har bir vositaning kuchli va zaif tomonlarini ajrata bilish hamda manipulyativ mazmundagi kontent bilan aloqani cheklash qobiliyatini rivojlantirishni maqsad qiladi [2, 5]. Axborot madaniyati esa insonning axborot bilan o'zaro munosabatining tarixiy rivojlanishini, axborot xulq-atvorining axloqiy tamoyillarini, jumladan, halollik, adolat, intizom kabilarni o'z ichiga oladi [3, 5].

Mediasavodxonlikning tarixiy rivojlanishi, masalan, Buyuk Britaniyada 1930-yillarda zararli media ta'sirlariga qarshi himoya chorasi sifatida paydo bo'lgani [2], uning jamiyat uchun doimiy ahamiyatini ko'rsatadi. Finlandiya kabi mamlakatlarda 1970-yillardan boshlab maktab va universitet o'quv dasturlariga kiritilishi, 2021-yilga kelib esa dezinformatsiyaga qarshi kurashish salohiyati bo'yicha yetakchi o'rinni egallashi [2], mediasavodxonlikka investitsiya qilishning samaradorligini tasdiqlaydi.

Ushbu maqola mediasavodxonlik va axborot madaniyatining tarixiy evolutsiyasini, insoniyatning axborotni qayta ishlash va undan foydalanish usullari qanday rivojlanganini o'rganishga bag'ishlangan [1, 3]. Maqsad axborotning shaxs uchun nechog'li muhimligini va uning zamonaviy jamiyatdagi chuqur ahamiyatini ta'kidlashdan iborat [3]. Tadqiqot insoniyat kommunikatsiyasining dastlabki elementlaridan, til va yozuvning paydo bo'lishidan tortib, kitoblar va g'oyalar almashinuvining kengayishigacha bo'lgan jarayonni kuzatib boradi [3, 5]. Raqamli transformatsiya davrida, internet va ijtimoiy tarmoqlarning shaxsiy tafakkurga ta'siri kuchaygan bir paytda [4], mediasavodxonlikni rivojlantirish, ayniqsa ta'lim tashabbuslari orqali, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish va axborotdan mas'uliyatli foydalanishni targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi [5]. Shunday qilib, ushbu ish axborotli jamiyatni shakllantirish va inson sivilizatsiyasining umumiy taraqqiyotiga mediasavodxonlik va axborot madaniyatining ajralmas rolini yoritishga intiladi [3].

Asosiy qism

Insoniyat sivilizatsiyasining ilk bosqichlarida axborot uzatish va saqlash usullari hozirgi zamon tushunchalaridan tubdan farq qilgan. Dastlabki jamiyatlarda og'zaki an'analar, afsonalar, rivoyatlar va qo'shiqlar asosiy kommunikatsiya vositasi bo'lib xizmat qilgan. Bu davrda axborotning ishonchliligi va tarqalishi jamoaning xotirasiga va hikoyachilarning mahoratiga bog'liq edi. Og'zaki madaniyatda

savodxonlik tushunchasi yozuvni bilishdan ko'ra, jamoaviy bilimlarni eslab qolish, ularni to'g'ri yetkazish va sharhlash qobiliyatini anglatgan. Axborot madaniyati esa asosan jamoaviy xotira, an'analar va ijtimoiy marosimlar orqali shakllangan. Axborotning aniqligi va to'liqligi ko'pincha hikoyachining xotirasi va talqiniga bog'liq bo'lib, bu uning tarqalishida o'zgarishlarga olib kelishi mumkin edi. Keyinchalik, g'or rasmlari, petrogliflar va turli ramziy belgilar paydo bo'lib, ular axborotni vizual tarzda saqlash va uzatishning ilk urinishlari bo'lgan. Bu belgilar murakkab g'oyalarni ifodalashda cheklangan bo'lsa-da, ular insoniyatning axborotni moddiy tashuvchiga muhrlash istagidan dalolat beradi va bilimlarni vaqt o'tishi bilan saqlashga bo'lgan ehtiyojni aks ettiradi.

Yozuvning kashf etilishi axborot uzatish tarixida tub burilish yasadi. Miloddan avvalgi IV ming yillikda Mesopotamiyada shumer mixxati, Misrda iyerogliflar kabi yozuv tizimlari paydo bo'ldi. Bu yozuvlar dastlab asosan ma'muriy va diniy maqsadlarda, savdo hisob-kitoblarini yuritishda qo'llanilgan. Yozuvning paydo bo'lishi bilan axborotni saqlashning yangi, ancha ishonchli va uzoq muddatli usuli vujudga keldi. Bu esa bilimlarni avloddan avlodga uzatish jarayonini sezilarli darajada osonlashtirdi va ularning buzilishi xavfini kamaytirdi. Yozma matnlar og'zaki an'analarga nisbatan axborotni standartlashtirish va uni kengroq geografik hududlarga tarqatish imkonini berdi. Biroq, bu davrda savodxonlik faqat jamiyatning tor doirasi, ya'ni ruhoniylar, kotiblar va hukmdorlar uchun xos bo'lgan imtiyoz edi. Axborotga ega bo'lish va uni tushunish hokimiyat va obro'ning asosiy manbalaridan biriga aylandi, chunki yozma matnlarni o'qish va sharhlash qobiliyati elita vakillarining qo'lida edi. Axborot madaniyati esa yozma matnlarga nisbatan chuqur hurmat, ularni saqlash va ulardan foydalanishning qat'iy qoidalari bilan tavsiflangan. Bu davrda axborotning ishonchliligi ko'pincha uning manbasining obro'si va muqaddasligi bilan belgilanardi. Yozuvning tarqalishi bilan birga, ilk kutubxonalar va arxivlar paydo bo'ldi, ular bilimlarni tizimlashtirish va saqlashning

muhim markazlariga aylandi. Bu jarayonlar insoniyatning axborotni qayta ishlash va undan foydalanish usullarini tubdan o'zgartirib, kelajakdagi mediasavodxonlik va axborot madaniyatining rivojlanishi uchun zamin yaratdi [3].

XV asr o'rtalarida Iogann Gutenberg tomonidan bosma matbaaning ixtiro qilinishi insoniyat tarixida axborot inqilobining yangi bosqichini boshlab berdi. Bu ixtiro kitoblarni qo'lda ko'chirishga nisbatan ancha tez va arzon narxda ko'paytirish imkonini berdi. Natijada, yozma axborotning tarqalish sur'ati misli ko'rilmagan darajada oshdi. Dastlabki bosma kitoblar asosan diniy mazmunda bo'lgan bo'lsa-da, tez orada ilmiy, falsafiy va adabiy asarlar ham keng tarqala boshladi. Bosma matbaa savodxonlikning kengayishiga, bilimlarning demokratlashuviga va jamiyatning turli qatlamlari orasida g'oyalar almashinuvining jadallashuviga olib keldi. Bu davrda savodxonlik endi faqat elita uchun emas, balki keng aholi qatlamlari uchun ham erishish mumkin bo'lgan ko'nikmaga aylana boshladi. Maktablar va universitetlar soni ortib, ta'limga bo'lgan talab kuchaydi, bu esa shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy harakatchanlik uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.

Bosma matbaa inqilobi axborot madaniyatining yangi davrini ochib berdi. Axborot endi kamyob resurs bo'lishdan chiqib, tobora ko'proq odamlar uchun mavjud bo'ldi. Bu esa shaxsiy fikrlashning rivojlanishiga, tanqidiy tahlil qilish qobiliyatining shakllanishiga turtki berdi. Odamlar turli manbalardan olingan ma'lumotlarni solishtirish, ularni baholash va o'z xulosalarini chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa diniy islohotlar, ilmiy inqilob va ma'rifatparvarlik davrining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Biroq, bosma matbaa bilan birga yangi muammolar ham paydo bo'ldi. Axborotning tez tarqalishi bilan birga, noto'g'ri ma'lumotlar, mish-mishlar va propagandaning ham keng yoyilishi kuzatildi. Bu esa o'quvchilardan matnlarning ishonchliligini, muallifning niyatini va uning ortidagi manfaatlarni tushunishni talab qildi. Aynan shu davrda mediasavodxonlikning dastlabki kurtaklari, ya'ni bosma matnlar orqali uzatilayotgan axborotni tanqidiy

baholash zarurati paydo bo'ldi. Hukumatlar va cherkovlar axborot oqimini nazorat qilishga urinib, senzura mexanizmlarini joriy etdilar, bu esa axborot erkinligi va uning cheklovlari haqidagi munozaralarni keltirib chiqardi. Axborot madaniyati endi nafaqat bilimlarni saqlash va uzatishni, balki ularni tanqidiy tahlil qilish va axloqiy me'yorlarga rioya qilishni ham o'z ichiga ola boshladi [3, 5]. Bu davr, shubhasiz, zamonaviy mediasavodxonlik tushunchasining shakllanishi uchun muhim poydevor bo'ldi.

XIX asr oxiri va XX asr davomida telegraf, radio, kino va televideniye kabi yangi ommaviy axborot vositalarining (OAV) paydo bo'lishi axborot uzatish va qabul qilish jarayonlarida yana bir ulkan inqilobni amalga oshirdi. Bu vositalar axborotni misli ko'rilmagan tezlikda va keng auditoriyaga yetkazish imkonini berdi. Gazetalar tiraji millionlarga yetdi, radio eshittirishlar butun mamlakatlarni qamrab oldi, televideniye esa har bir uyga kirib bordi. OAV davri axborot madaniyatini tubdan o'zgartirib, uni ommaviy iste'mol madaniyatining ajralmas qismiga aylantirdi. Axborot endi nafaqat bilim manbai, balki ko'ngilochar va ta'sir o'tkazish vositasiga ham aylandi. Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikrini shakllantirish, siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish va iste'mol xulq-atvorini boshqarishda ulkan kuchga ega bo'ldi.

Bu davrda mediasavodxonlikka bo'lgan talablar sezilarli darajada oshdi. Ommaviy axborot vositalari orqali uzatilayotgan xabarlar, reklamalar va ko'ngilochar kontentning haddan tashqari ko'pligi odamlardan ularni tanqidiy baholash, manipulyativ mazmundagi ma'lumotlarni ajrata bilish va axborot manbasining maqsadini tushunishni talab qildi [2]. Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari, shuningdek, Sovuq urush davrida propaganda OAV orqali keng tarqalib, jamoatchilik fikriga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bu esa mediasavodxonlikni nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki milliy xavfsizlik va demokratik jamiyatning barqarorligi uchun ham muhim omilga aylantirdi. Buyuk Britaniyada 1930-yillarda zararli media

ta'sirlariga qarshi himoya chorasi sifatida mediasavodxonlik tushunchasi paydo bo'lgani [2], bu davrning dolzarb ehtiyojlaridan kelib chiqqan edi. Keyinchalik, Finlandiya va Shvetsiya kabi mamlakatlarda mediasavodxonlik maktab va universitet o'quv dasturlariga kiritilib, yosh avlodda tanqidiy fikrlash va axborotni mustaqil baholash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar boshlandi [2]. OAV davrida axborot madaniyati axborotni passiv iste'mol qilishdan ko'ra, uni faol tahlil qilishga o'tish zaruratini ta'kidladi. Jurnalistika etikasining rivojlanishi, axborotning xolisligi va aniqligi masalalariga e'tibor kuchaydi. Ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta'siri bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borildi, bu esa media ta'sirlarini tushunish va ularga qarshi turish mexanizmlarini ishlab chiqishga yordam berdi. Mediasavodxonlik endi nafaqat axborotni qabul qilish, balki uni yaratish va tarqatish jarayonlarini ham tushunishni o'z ichiga ola boshladi, bu esa ba'zi mamlakatlarda amaliy media ta'limi orqali media mahsulotlarini yaratish orqali media vositalaridan foydalanishni o'rganishga olib keldi [2]. Bu bosqich mediasavodxonlikni ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylantirish yo'lidagi muhim qadam bo'ldi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ro'y bergan raqamli transformatsiya insoniyatning axborot bilan o'zaro munosabatini tubdan o'zgartirib, mediasavodxonlik va axborot madaniyatining yangi, murakkab qiyofasini shakllantirdi. Internetning paydo bo'lishi, World Wide Web'ning keng tarqalishi va mobil texnologiyalarning rivojlanishi axborotga kirish imkoniyatini misli ko'rilmagan darajada oshirdi. Har bir shaxs endi nafaqat axborot iste'molchisi, balki uning yaratuvchisi va tarqatuvchisi ham bo'lish imkoniyatiga ega bo'ldi. Ijtimoiy tarmoqlar (Facebook, Twitter, Instagram, TikTok va boshqalar) axborot almashinuvining asosiy platformalariga aylandi, bu esa shaxsiy tafakkurga va xulq-atvorga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda [4, 5]. Axborotning global miqyosda bir zumda

tarqalishi, turli madaniyatlar va g'oyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni kuchaytirdi, shu bilan birga yangi tahdidlarni ham keltirib chiqardi.

Raqamli davr axborotning haddan tashqari ko'pligi, ya'ni "infodemiya" muammosini keltirib chiqardi. Bu sharoitda mediasavodxonlikning ahamiyati yanada ortdi. Foydalanuvchilar yolg'on xabarlar (fake news), dezinformatsiya, noto'g'ri ma'lumotlar, manipulyativ kontent va chuqur soxtalashtirish (deepfake) kabi tahdidlarga duch kelmoqdalar. Ijtimoiy tarmoqlarning "virtual gipnoz" kabi kognitiv ta'sirlari, aks-sado kameralari (echo chambers) va filtr pufakchalari (filter bubbles) shaxsning dunyoqarashini toraytirib, tanqidiy fikrlash qobiliyatini pasaytirishi mumkin [4]. Shu bois, zamonaviy mediasavodxonlik nafaqat an'anaviy media xabarlarini tahlil qilishni, balki raqamli muhitning o'ziga xos xususiyatlarini, jumladan, algoritmlarning ishlash tamoyillarini, onlayn manbalarning ishonchliligini baholashni, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashni va raqamli izni boshqarishni ham o'z ichiga oladi. Bu yangi ko'nikmalar raqamli savodxonlik, ma'lumotlar savodxonligi va algoritmik savodxonlik kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi, ular shaxsga raqamli ekotizimda samarali va xavfsiz harakat qilish imkonini beradi.

Axborot madaniyati ham raqamli transformatsiya ta'sirida yangi qirralarga ega bo'ldi. Endi u nafaqat axborotni tanqidiy baholashni, balki onlayn muhitda axloqiy xulq-atvor qoidalariga rioya qilishni, mas'uliyatli axborot almashinuvini, kiberbulling va nafrat nutqiga qarshi kurashishni, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligini himoya qilishni ham o'z ichiga oladi [5]. Mediasavodxonlikni rivojlantirish, ayniqsa ta'lim tashabbuslari orqali, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish va axborotdan mas'uliyatli foydalanishni targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi [5]. Finlandiya kabi mamlakatlarning 2021-yilda dezinformatsiyaga qarshi kurashish salohiyati bo'yicha yetakchi o'rinni egallashi [2], mediasavodxonlikka investitsiya qilishning samaradorligini tasdiqlaydi. Raqamli mediasavodxonlik shaxsga axborotning

cheksiz oqimida yo'qolib qolmasdan, uni samarali boshqarish, o'zini himoya qilish va raqamli jamiyatning faol, mas'uliyatli a'zosi bo'lish imkonini beradi. Bu esa inson sivilizatsiyasining umumiy taraqqiyotiga va axborotli jamiyatni shakllantirishga bevosita hissa qo'shadi [3]. Raqamli davrda mediasavodxonlik shaxsning shaxsiy va professional hayotida muvaffaqiyatga erishishi uchun ajralmas ko'nikmaga aylangan bo'lib, u jamiyatning demokratik qadriyatlarini mustahkamlashda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi [1].

Xulosa

Ushbu tadqiqot mediasavodxonlik va axborot madaniyatining insoniyat kommunikatsiyasining dastlabki bosqichlaridan raqamli transformatsiyagacha bo'lgan uzoq tarixiy evolutsiyasini yoritdi. Og'zaki an'analardan bosma matbaagacha, so'ngra ommaviy axborot vositalari va nihoyat internet davriga qadar axborotni qayta ishlash va undan foydalanish usullari tubdan o'zgardi. Zamonaviy sharoitda, axborotning haddan tashqari ko'pligi va dezinformatsiya tahdidlari fonida, mediasavodxonlik shaxsning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, axborotni mas'uliyatli baholash va raqamli muhitda xavfsiz harakat qilish uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Kelajakda ta'lim tizimida mediasavodxonlikni yanada chuqurlashtirish orqali axborotli jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Murodova M. M. Axborotlashgan jamiyatda mediasavodxonlikning shakllanishi va rivojlanish tendensiyalari. O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, 2021, №1/1. B. 123-128. – <https://journal.nuu.uz/index.php/nuu/article/view/106>
- [2] Abduazizov A. A. Axborot madaniyatining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. Fan va texnologiyalar taraqqiyoti, 2022, №3. B. 87-

92. – <https://e-library.uz/journal/fan-va-texnologiyalar-taraqqiyoti/2022-3/1131-axborot-madaniyatining-shakllanishi-va-rivojlanish-bosqichlari.html>

[3] Xolmatova D. A. Raqamli savodxonlikning axborot jamiyatidagi o'rni va rivojlanish tendensiyalari. Jurnalistika va Ommaviy Kommunikatsiyalar, 2023, №2. B. 45-50. – <https://uzjoku.uz/uz/journals/jurnalistika-va-ommaviy-kommunikatsiyalar-2-2023/raqamli-savodxonlikning-axborot-jamiyatidagi-orni-va-rivojlanish-tendensiyalari>

[4] Ismoilova G. I. Mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2021. 216 b.

[5] G'ulomova S. S. Axborot jamiyatida shaxsning axborot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlar. Falsafa va huquq, 2020, №4. B. 78-83. – <https://e-library.uz/journal/falsafa-va-huquq/2020-4/1043-axborot-jamiyatida-shaxsning-axborot-madaniyatini-shakllantirishning-ijtimoiy-falsafiy-jihatlar.html>

[6] Abdullayeva N. A. O'zbekistonda media ta'limining rivojlanish istiqbollari. Jurnalistika va Ommaviy Kommunikatsiyalar, 2022, №1. B. 62-67. – <https://uzjoku.uz/uz/journals/jurnalistika-va-ommaviy-kommunikatsiyalar-1-2022/ozbekistonda-media-talimining-rivojlanish-istiqbollari>

[7] Xudoyberdiyev B. A. Ommaviy kommunikatsiya nazariyasi va amaliyoti. Darslik. Toshkent: Fan, 2023. 384 b.

[8] Qodirov A. A. Ommaviy axborot vositalari rivojlanishining tarixiy bosqichlari. Ijtimoiy fanlar, 2021, №5. B. 112-117. – <https://science.i-edu.uz/index.php/social/article/view/105>

[9] Mirzayeva D. A. Talabalarda mediasavodxonlikni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2022. 50 b. – <https://repository.nuu.uz/xmlui/handle/123456789/7212>

[10] Tursunova D. A. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va axborot madaniyati. Monografiya. Toshkent: Tafakkur qanoti, 2020. 280 b.